

Kultur

kritikk og debatt

Kan dikterne løse fascismens gåte?

Knut Hamsun - provoserende norske forfattere.

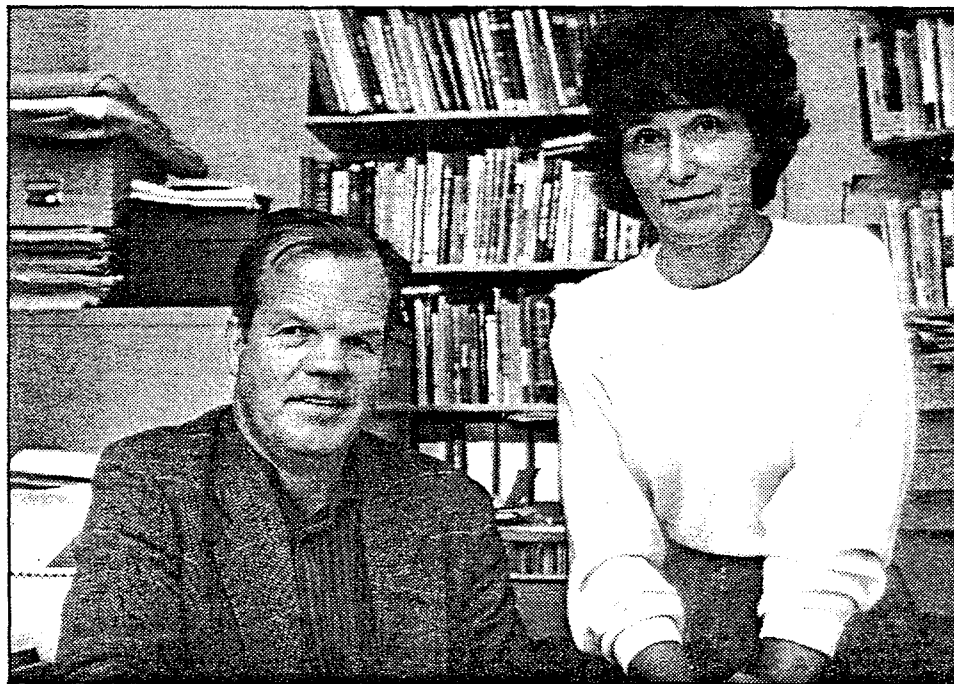
Jens Bjørneboe - hans analyse ble misforstått.

Nils Johan Rud - inspirert av Wilhelm Reich.

Vidkun Quisling - på ny aktuell i årets bokhøst.

Samfunnsforskeren Stein Ugelvik Larsen og litteraturprofessor Beatrice Sandberg legger nå fram resultatet av et fem års forskningsprosjekt om fascismens årsaker. (Foto: Oddmund Lunde)

BERGEN (Dagbladet): Norske forfattere har i usedvanlig grad vært opptatt av nazismen. De fleste framtrede forfattere i tida rundt 2. verdenskrig har berørt sentrale

spørsmål: Hvorfor blir folk fascistiske? Hva kommer det av at enkelte blir revet med, men ikke andre?

101757

Av FREDRIK WANDRUP

Dette går fram av et forskningsprosjekt der kjernespørsmålet har vært: Kan dikterne bedre enn forskerne forklare kjernen i fascismen, også kalt «det ondes problem»?

Det nye med dette prosjektet, som er gjennomført ved Universitetet i Bergen, er at litteratur- og samfunnsvitenskap blir kombinert. Under fellestitelen «Fascism And European Literature» har amanuensis Stein Ugelvik Larsen og professor Beatrice Sandberg fått

med seg iramtredende forskere fra hele Europa.

Samtlige har fått følgende utgangspunkt: De skal ta for seg skjønnlitterære framstillinger av fascismen, og problemstillingen skal være knyttet til spørsmålene who og why; hvem (ble fascister?) og hvorfor (ble de det?). Resultatet foreligger nå i form av en 450 siders bok med 26 bidrag av 22 forskere.

– Det er påfallende hvor sterkt Norge står i dette bildet, sier Stein Ugelvik Larsen, som i flukt med prosjektet jobber

med en utvidet utgave av sine egen bok «Nazismen og norsk litteratur». – Det er knapt en eneste seriøs eller kjent norsk forfatter fra åra rundt krigen og etterkrigstida som har kommet utenom nazismen som tema. Den er behandlet av Tarjei Vesaas, Johan Borgen, Aksel Sandemose, Kåre Holt, Ronald Fangen, Jens Bjørneboe, Sigurd Hoel og mange flere.

– Hvorfor ble det slik?

– Grunnlaget ble lagt i 30-åra, med all den ideologiske debatten og polemikken som foregikk i norsk kulturliv den

gangen. Mot Dag-bevegelsen satte temaet på dagsordenen. Mange forfattere, blant dem Sigurd Hoel og Nils Johan Rud, var opptatt av psykologer som Wilhelm Reich og Sigmund Freud og deres teorier om hvordan autoritære personligheter blir utviklet. Dessuten ble problemet synliggjort gjennom et den utadvendte virksomheten til NS-partiet og Vidkun Quisling.

Hamsun-saken

– Var mange forfattere nazister?

– 16 av 200 aktive forfattere var medlem i NS. Partiet forsøkte å føre en aktiv litterær politikk, og kom sterkt i konflikt med forfatterne. En del forfattere ble aktive nazister, mens andre måtte flykte til Sverige. Etter krigen tiltrakk Hamsun-saken seg enorm norsk og internasjonal oppmerksomhet. Den bidro også til at norske forfattere følte seg provosert til å ta opp dette problemet.

– Det virker nesten traumatisk, sier professor Beatrice Sandberg, som opprinnelig kommer fra Sveits. – Også innen norsk barnelitteratur, i ungdomsbøker og i triviallitteraturen blir nazismen tatt opp. Utlendinger reagerer ofte på at dette stoffet fortsatt er aktuelt i Norge. I andre land har det vært annerledes. I Frankrike har svært få forfattere vært opptatt av dette. I Italia og Tyskland har det vært et sterkt litterært tema, men bølgen kom mye seinere enn i Norge, først på 1950–1960-tallet.

Hva er motivet?

– Hva kan dikterne fortelle som samfunnsvitenskapen ikke finner ut?

– Mange forsøk er blitt gjort på å forklare nazismen, sier Ugelvik Larsen. – Samfunnsvitenskapen opererer med årsaker av historisk karakter, for eksempel arbeidsledighet.

man supplerer med psykologiske teorier, oppdragelse og så videre. Det diktningen bringer inn, er en dypere lodding av motivet. Men dette blir ikke alltid forstått. Da Jens Bjørneboe i romanen «Under en hårdere himmel» forsøkte å forstå nazismen, ble det betraktet som et forsvar. Det sier mye om det norske samfunnet.

– Motiviet bak fascistiske holdninger er ikke noe entydig, sier Sandberg. – Skjønnlitteraturens styrke er å reflektere over et komplisert spekter av motiver. En samfunnsvitenskaplig analyse vil aldri kunne bli så nyansert som en roman, for eksempel Günther Grass' «Blikktrømmen», som i tillegg til sosiologiske, historiske og psykologiske årsaker trenger dypt inn i det settet av detaljer som kan skape en fascistisk holdning. Samfunnsvitenskaplige fascisme-teorier har lett for å droppe det som blir for nyansert.

Usynlige detaljer

– Når jeg har snakket med nazister personlig, viser det seg at det ofte kan være små, nesten usynlige hendelser som er utløsende eller bestemmende for hvilken retning de har valgt. Kåre Holts bok «Det store veiskillet» er en sterkt undervurdert bok som på fabelaktig vis analyserer en slik valgssituasjon. En roman har en åpnere dør til det spill av tilfeldigheter som ligger bak menneskenes eksistensielle valg. Litteraturen er mye åpnere for hvordan folk tenker og føler, for forbindelseslinjer som ikke er så kategoriske, sier Ugelvik Larsen.

– Skjønnlitteraturen fungerer som en nasjons samvittighet, sier Sandberg. – Bøkene står der som en advarsel. På sitt beste tror jeg slike bøker kan hindre en gjentakelse av uønskede tendenser i samfunnet.